

„Ex Libris Patrum Basilianorum”: z historii prywatnych księgozbiorów bazylianów prowincji ruskiej w drugiej połowie XVIII w.*

Iwan Almes

Ukraiński Uniwersytet Katolicki

Klasztory epoki nowożytnej należały do tradycyjnych miejsc zdobywania i szerzenia wiedzy¹, a niektóre z ośrodków monastycznych można nawet określić mianem *locus eruditionis*². Wspólnoty te tworzyli mnisi – przede wszystkim liturgiści oraz wykładowcy. Materiały źródłowe często nie pozwalają w pełni poznać ich duchowych i socjokulturowych praktyk, w tym kultury książki. Dla mnichów, którzy byli posiadaczami, twórcami i krzewicielami wiedzy, jednym ze sposobów jej zdobywania było właśnie czytanie książek³. Badania zwyczajów czytelniczych oraz zawartości księgozbioru są kluczem do poznania osoby właściciela i czasów, w których żył⁴. Jednak przed przystąpieniem do rozważań nad tym jak i po co zakonnicy wykorzystywali i czytali książki, należy dowiedzieć się, jakimi dziełami dysponowali. Bez wyjaśnienia bowiem: co i kto, odpowiedź na pytania: jak i dlaczego, jest niemożliwa⁵.

O ile księgozbiory monasterów są dość znane⁶, o tyle prywatne biblioteki bazylianów epoki nowożytnej, w tym bazylianów prowincji ruskiej (koronnej), są zbadane w niewielkim stopniu⁷. Poznanie źródeł mądrości i duchowości bazylianów jest

* Artykuł napisany w ramach IX edycji Funduszu Stypendialnego Muzeum Historii Polski.

1 P. Burke, *Spoleczna historia wiedzy*, tłum. A. Kunicka, Warszawa 2016, s. 73.

2 P. Rietbergen, *The Monastery as a „Locus Eruditionis”, c. 1500–c. 1800* [w:] *Orbis doctus, 1500–1850: perspectieven op de geleerde wereld van Europa: plaatsen en personen. Opstellen aangeboden aan professor dr. J.A.H. Bots*, ed. G. van Gemert, F. Korsten, P. Rietbergen, Amsterdam 2005, s. 1–27.

3 David Jeffrey mówi o zakonnikach jako o „ludziach książki”, zob. D.L. Jeffrey, *People of the Book. Christian Identity and Literary Culture*, Cambridge 1996.

4 R. Folk, *Biblioteki, knyzhky ta idei* [w:] *Obrii nauky: Zbirka narysiv pro nauku i pro vchenykh*, red. Yu. Holovacha, Ya. Hrytsaka, Lviv 2014, s. 158; R. Darnton, *Istoriia chytannia* [w:] *Novi pidkholody do istoriopyssannia*, red. P. Berka, Kyiv 2010, s. 193.

5 R. Darnton, *First Steps Towards a History of Reading*, „Australian Journal of French” 1986, vol. 18, No 1, s. 15.

6 M. Piđtypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa 1986; też, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1996.

7 M. Piđtypczak-Majerowicz pisała o zainteresowaniu zakonników bazylikańskich literaturą bez odrębnej analizy i rekonstrukcji „prywatnych” księgozbiorów, zob. *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne...*, dz. cyt., s. 96–98.

kwestią istotną, gdyż stanowili oni elitę Kościoła unickiego w XVIII w.⁸; elitę, która znacznie (jeżeli nie najbardziej) przyczyniła się do okcydentalizacji⁹ obrządku wschodniego kijowskiej metropolii unickiej¹⁰; elitę wykształconą w tradycjach kultury łacińskiej (katolickiej)¹¹. Zachowały się inwentarze klasztorne¹², w tym spisy ksiąg cerkiewnych i bibliotecznych, natomiast prawie nie ma opisów księgozbiorów należących do konkretnych zakonników. Znamy, na przykład, tylko ok. 10 spisów książek mnichów eparchii lwowskiej – te, które podano w nekrologach lub inwentarzach¹³. Z tego względu dla poznania zawartości prywatnych bibliotek istotne są badania rękopiśmiennych znaków własnościowych umieszczonych na starych drukach i księgach rękopiśmiennych. Ponadto znaki te w zestawieniu z katalogami bibliotek klasztornych w większym stopniu ukazują prawdopodobny krąg lekturowy zakonników, chociaż – jak zauważa Roger Chartier – nie każda książka, którą się czyta, musi być własnością czytającego¹⁴. W zasadzie „ślady

O bibliotekach mnichów prawosławnych metropolii kijowskiej pisali: P. Zlenko, *Ukrainski pryvatni biblioteki*, „Ukrainska knyha” 1937, o. 1, s. 52–56, 80–84, 105–110, 137–141; M. Yaremenko, *Nastoiateli kyivskykh cholovychykh monastyriw u XVIII stolitti* [w:] *Kovcheh. Naukovi zbirnyk iz tserkovnoi istorii*, o. 3, Lviv 2001, s. 269–272; tenże, *Kyivski monastyrski ta pryvatni chernechi biblioteki XVIII stolittia i „literaturni upodobannia” monashestva*, „Ukrainskyi arkhieohrafichnyi shchorichnyk” 2004, o. 8/9, s. 346–365; tenże, *Kyivske chernetstvo XVIII st.*, Kyiv 2007, s. 158–163; O. Dziuba O., *Pryvatni biblioteki Ukrainy XVIII st.: vlasnyky ta repertuar zibrani* [w:] *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi (z naidavnishykh chasiv do XVIII st.)*, o. 2, Kyiv 2002, s. 292–302.

- 8 B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.
- 9 Podsumowanie odnośnie latynizacji i okcydentalizacji bazylianów znajduje się w: Ya. Isaievych, *Do kharakterystyky kultury doby baroko: vasylianski osvitni oseredky*, „Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist” 2004, o. 12, s. 196.
- 10 T. Shmanko, *Latynizatsiia ta oktsydentalizatsiia: proiavy i naslidky* [w:] *Beresteiska unii (1596) v istorii ta istoriografii: sproma pidsumku. Materialy mizhnarodnoho naukovoho dialohu pro Beresteisku uniiu fundatsii PRO ORIENTE* (tretia zustrich: Lviv, 21–23 serpnia 2006 r.) ta *Mizhnarodnoho naukovoho sympoziumu Instytutu istorii Tserkvy Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu „Beresteiska tserkovna unii: perspektyvy naukovoho konsensusu v konteksti natsionalno-konfesiinoho dyskursu”* (Lviv, 24–27 serpnia 2006 r.), red. Y. Marte, O. Turiia, Lviv 2008, s. 340–352; D. Ciołka, *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok 2014.
- 11 Ya. Isaievych, *Do kharakterystyky kultury doby baroko...*, dz. cyt., s. 196.
- 12 U. Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, t. 1–2, Warszawa 2015.
- 13 Chodzi o spisy ksiąg Izydora Wołkowicza (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів – dalej: СРАН we Lwowie), fond 684, opis 1, sprawa 2184, 2239), Teodora Dębczyńskiego (Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (dalej: LNNB), Oddział Rękopisów (Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України, відділ рукописів), fond 3, jedn. 145, 1363), Justyna Illaszewicza (СРАН we Lwowie, fond 684, opis 1, sprawa 2186, 2234), Badema Kopysteńskiego (tamże, sprawa 2186), Arseniusza Kuczarowskiego (LNNB, Oddział Rękopisów, fond 3, jedn. 129), Jozafata Łozińskiego (СРАН we Lwowie, fond 684, opis 1, sprawa 2186, 2521), Waleriana Podwieszczyńskiego (tamże, sprawa 2186), Jozafata Pruchnieckiego (Archiwum Państwowe obwodu Tarnopolskiego (Державний архів Тернопільської області – dalej: АРОТ), fond 258, opis 3, sprawa 1254), Gabriela Runicza (LNNB, Oddział Rękopisów, fond 3, jedn. 310), Daniela Sabatowycza (tamże, jedn. 129). Próba rekonstrukcji księgozbiorów prywatnych bazylianów na podstawie inwentarzy, zob. I. Almes, *Kolo chytannia chentsiv Lvivskoi yeparkhii druhoi polovyny XVIII st.: biblioteki vasylianskykh ieromonakhiv Yustyna Illiashevycha ta Yosafata Lozinskoho*, „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnolohii” 2016, o. 11, s. 14–37.
- 14 R. Chartier, *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, Stanford 1994, s. 19.

na papierze zwykle mówią tylko o milczeniu¹⁵, badanie historii czytelnictwa jest zatem kwestią niezwykle trudną. Jednym z istotnych ograniczeń analizy prywatnych księgozbiorów tylko na podstawie znaków własnościowych jest to, że nie pozwalają one w pełni poznać zasobu biblioteki konkretnego zakonnika, na ich podstawie można jedynie fragmentarycznie rekonstruować prywatne księgozbiory.

Podstawą dla artykułu są wpisy własnościowe odnalezione na starych drukach i księgach rękopiśmiennych znajdujących się w bibliotekach Ukrainy (Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, Narodowa Biblioteka Ukrainy im. W.I. Wernadskiego, Biblioteka Archiwum Państwowego Obwodu Tarnopolskiego), Polski (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, biblioteka Klasztoru Ojców Bazylianów w Warszawie) i Litwy (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. E. i E. Wróblewskich). Większość z ponad 100 ksiąg opracowano metodą *de visu*, część podano zgodnie z opublikowanymi katalogami (zob.: *Aneks*). W sumie udało się odnaleźć znaki własnościowe 59 zakonników. To oczywiście niewielka część i dla uzyskania pełniejszego obrazu konieczna jest kontynuacja poszukiwań i stworzenie bazy wpisów własnościowych bazylianów.

Wśród osób, dla których udało się odnaleźć znaki własnościowe, znajdują się przede wszystkim przedstawiciele elity zakonnej: kierownictwa prowincjalnego, przeorów, profesorów retoryki, filozofii i teologii (są to np. Ambroży Rydoszewski¹⁶, Spirydion Białogórski¹⁷, Ampliat Krzyżanowski¹⁸), kaznodziejów i misjonarzy (Jerzy Chmielnicki¹⁹, January Jagielnicki²⁰, Jonasz Mulkowski²¹, Jozafat Potelicki²²). Większość z wymienionych ukończyła bazylikańskie studia zakonne z retoryki, filozofii i teologii. Niektórzy kształcili się w Rzymie w kolegium *Congregatio Propagande de Fide* (Ignacy Filipowicz²³, Sylwester Łaszczewski²⁴), Wilnie (Leon Powszyński²⁵) bądź Braniewie (Józef Morgulec²⁶, Onufry Bratkowski²⁷), a także w kolegiach jezuickich (np. Hilarion Tarasowski²⁸ czy Justyn Iłaszewicz²⁹). Oznacza to, że bazylianie aktywni w drugiej połowie XVIII w. znali kulturowe praktyki zakonów rzymskokatolickich i funkcjonowali w łacińskiej przestrzeni kulturowej.

15 R. Shartie, *Mynule v teperishnomu. Istoriia, literatura, pamiat*, „Yevropeiskyi svit” 2012, № 3, s. 5.

16 LNNB, Oddział Rękopisów, fond 3, jedn. 435, k. 22.

17 Tamże, jedn. 436, k. 130.

18 Tamże, jedn. 614, k. 25v.

19 Tamże, jedn. 435, k. 10.

20 Tamże, k. 85v.

21 Tamże, k. 125.

22 Tamże, k. 139v.

23 Tamże, k. 91.

24 Tamże, jedn. 436, k. 134v.

25 Tamże, jedn. 435, k. 193v.

26 Tamże, k. 146.

27 Tamże, jedn. 436, k. 48v.

28 Tamże, jedn. 435, k. 61.

29 Tamże, k. 175.

Wśród odnalezionych znaków własnościowych można wydzielić cztery typy (wg ich informatywności):

- nazwisko i imię, pełna lub skrócona nazwa zakonu („Justini Iłaszewicz OSBM”, „P. Lucae Sulżyński – O.S.B.M”, „Fris Augustini Kossiewicz Os. S. Basilii Magni”);
- słowo „ex libris” (lub inny zapis własnościowy) po łacinie, po którym następują nazwisko i skrócona nazwa zakonu („Ex libris Ptris Innocentij Teodorowicz OSBM”; „Liber Reverendi Patri[s] Gymnassi Suszczyński OSBM”, „De nro librorum P. Josephi Skotyński O.S.B.M.”);
- nazwisko i imię, zakon, funkcja zakonna lub miejsce przebywania mnicha („Ex Libris Pris Laurentii Berezynski Ord. S.B.M. Missionar.”, „Ex libris Ambrosij Turzanski abbatis Unioviensis”);
- znaki własnościowe z datowaniem („Usus Augustini Sławinski indigni hieromonach ab Anno 1783 mense maji”). Warto odnotować, że zapisy zawierające słowo „usus”, które świadczy o korzystaniu z ksiąg klasztornych przez zakonnika do jego śmierci, występują rzadko. Inną formułą, która może częściowo wskazywać na tymczasowość użytkowania ksiąg klasztornych, jest „post fata” („Post Fata Pris Josaphat Łozinski OSBM”³⁰).

Znaki własnościowe informują również o pewnych szczegółach księgozbiorów. Na przykład na podstawie zapisu „Ex Cathalogo librorum P. Mankowski” można niewątpliwie wnioskować, że Pafnucy Mańkowski posiadał rękopiśmienny katalog ksiąg³¹. Natomiast biblioteka Sylwestra Łaszczewskiego była prawdopodobnie podzielona na zbiór rękopisów i starych druków, na co pośrednio wskazuje znak własnościowy rozpoczynający się słowami „Ex Manuscriptis”.

W aneksie podano sygnatury prawie 100 starych druków, których właścicielami byli bazylianie. Jednak najważniejsza jest nie tyle znajomość sygnatur i nazwisk właścicieli książek, ile wiedza, jakie były to woluminy, gdyż umożliwia ona analizę tematyczną lektur zakonników. Zgodnie z przewidywaniami większość to literatura religijna (dużo ksiąg rękopiśmiennych), w tym teologia moralna, literatura kaznodziejska, pisma ascetyczne oraz historia i prawo kościelne, a także podręczniki do retoryki, panegiryki, słowniki, gramatyki i opracowania z filozofii.

Spośród ksiąg o tematyce teologicznej zawierających znaki własnościowe większość to klasyczne wykłady teologii scholastycznej w języku łacińskim (traktaty o pokucie, *filioque*, Trójcy Św. itp.). W dziale rękopisów Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy zachował się zbiór rękopiśmiennych podręczników do teologii napisanych w latach 1750–1760 przez profesorów studiów teologicznych

30 Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Oddział Książki Rzadkiej (Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника NAN України, Відділ рідкісної книги – dalej: LNNB Oddział Książki Rzadkiej), IV 368.

31 Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNiO), XVIII-31193 adl.

działających przy klasztorze św. Jerzego we Lwowie³². We wspomnianych tomach znajdują się zapisy własnościowe zarówno samych autorów-kopistów, jak i innych mnichów – głównie profesorów – zdarzało się bowiem, że księgi były przekazywane przez jednego wykładowcę innemu. Są to takie dzieła, jak *Tractatus theologicus de virtutibus theologis fide spe, et charitatae* z lat 1759–1760³³ czy *Liber theologicus variis tractatibus questionum praeceptui moralium compraeheus*³⁴. Wśród manuskryptów często występują wypisy z dzieł Ojców Kościoła na dany temat, np. *Doctrina de impedimentis matrimonij ex classicis authoribus [...] excerpta* z 1771 r.³⁵ Zakonnicy posiadali również wydania drukowane z zakresu teologii scholastycznej. Na przykład ojciec Ambroży Rydoszewski, alumn przemyskiego kolegium jezuickiego, następnie profesor filozofii w szkołach bazylikańskich³⁶, dysponował traktatem *Theologiae speculativae tractatus III. De peccatis legibus, gratia, & merito. Methodo scholastica elucubratus* (Viennae 1768) autorstwa jezuickiego profesora teologii i filozofii Antona Erbera (1659–1746)³⁷.

Przy klasztorach działały studia zakonne z filozofii, więc nauczyciele i studenci przepisywali traktaty o treściach filozoficznych i układali zbiory tekstów³⁸. Efektem takiego działania jest niewielkie kompendium *Scientia rerum Divinarum Humanarumque* napisane w 1756 r.³⁹ Zakonnicy posiadali również wydania drukowane; np. znak własnościowy Hermana Drobiszewskiego znajduje się na egzemplarzu dzieła jezuitę Wojciecha Tylkowskiego *Disquisitio physica*⁴⁰.

W celu rozwoju duchowego zakonnicy zgłębiali przede wszystkim literaturę ascetyczną. Oprócz reguł św. Bazylego Wielkiego najbardziej rozpowszechnione były dzieła jezuitów, dominikanów i franciszkanów (np. traktat *Manna duszy*

32 Chodzi o traktaty oznaczone sygnaturami: LNNB, Oddział Rękopisów, fond 3, jedn. 49, 62, 64, 68, 73, 174, 209, 232, 243, 256, 328 i in. Pisarska działalność intelektualna bazylianów pozostaje prawie niezbadana, w tym również ich dziedzictwo teologiczne (prace teologiczne, wiele rękopiśmiennych traktatów, podręczników itp.). O kulturze intelektualnej w Kościele unickim czasów nowożytnych pisali: L. Bieńkowski, *Kultura intelektualna w kręgu Kościoła Wschodniego w XVII i XVIII w.* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6: *Między Wschodem i Zachodem*, cz. 1: *Kultura umysłowa*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1989, s. 107–126; I. Herasym, *Istoryko-bohoslovski doslidzhennia Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho (XVII–XX st.)* [w:] *Istoriia religii v Ukraini*, o. 4: *Katolytyzm*, Kyiv 2001, s. 568–580.

33 LNNB, Oddział Rękopisów, fond 3, poz. 527.

34 Narodowa Biblioteka Ukrainy im. W. Wernadskiego NAN Ukrainy, Instytut Rękopisu (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України, Інститут рукопису – dalej: NBU IR), fond 1, sprawa 4528.

35 LNNB, Oddział Rękopisów, fond 3, jedn. 591.

36 Tamże, jedn. 435, k. 22.

37 Biblioteka klasztoru Bazylianów w Warszawie (dalej: BBW), J10. 13.

38 Częściowo o rękopisach filozoficznych bazylianów pisał: Ya. Isaievych, *Z istorii vykladannia filosofii na Ukraini (XVI–XVIII st.)* [w:] *Vid Vyshenskoho do Skovorody: Z istorii filosofskoi dumky na Ukraini – XVIII st.*, red. V.M. Nychyk, Kyiv 1972, s. 24–35.

39 LNNB, Oddział Rękopisów, fond. 3, jedn. 351.

40 *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos moksly akademijos bibliotekoje: katalogas. Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lithuaniae, catalogus*, sudarė (concinnaverunt) D. Narbutienė, V. Radvilienė, D. Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius 2007, s. 297.

autorstwa włoskiego jezuitę Paolo Segneriego⁴¹). Mniej znana bazylianom była duchowość karmelitów (w tym terecjańska), o czym świadczy zasób ksiąg bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVIII w.⁴² Jednym z nielicznych przykładów jest znajdujące się w księgozbiornie Anastazego Piotrowskiego dzieło św. Teresy od Jezusa *Droga doskonałości*⁴³. Popularnością wśród zakonników cieszyły się również wydania z zakresu teologii moralnej – przede wszystkim dzieła „moralistyki niemieckiej”, np. *Neo-confessarius practice instructus* (Braniewo 1764)⁴⁴ autorstwa jezuitę Johanna Reutera (1680–1762), profesora teologii moralnej⁴⁵, czy *Tribunal confessariorum ordinandorum*⁴⁶ Martina Wigandta, dominikańskiego tomisty, rektora studiów dominikańskich w Wiedniu⁴⁷.

Poziom średni wykształcenia w bazylikańskim systemie oświaty (w ogóle w szkolnictwie humanistycznym) zapewniały studia z retoryki. Z tego względu podręczniki do retoryki, rękopiśmienne zbiory sentencji, traktaty dotyczące sztuki oratorskiej są bardzo często spotykane wśród ksiąg bazylianów⁴⁸; są wśród nich m.in. zbiory kazań, homilii, przemówień, proklamacji. Oczywiście literaturą tego typu dysponowali przede wszystkim profesorowie retoryki oraz mnisi pełniący w monasterach funkcję kaznodziejów (*praedicatores*). Przykładowo z biblioteki profesora retoryki Anastazego Piotrowskiego pochodzi niewielki rękopiśmienny zbiór z 1753 r. *Collectio Variorum Scriptorum*⁴⁹ oraz wydanie *Mów różnych* jezuitę Andrzeja Załuskiego⁵⁰. Niektórzy bazylianie posiadali również jeden z najbardziej znanych w tym czasie podręczników do retoryki *Artis Rhetoricae* Cypriana Suareza⁵¹. Poza tym nieobce były im dzieła polskich jezuitów, takie jak *Theatrum eloquentiae* Faustyna Grodzickiego⁵² (Lwów 1745). Oprócz Pisma Świętego obowiązkową pozycją w podręcznej biblioteczkę mnichów bazylianów była literatura kaznodziejska, a wśród niej były takie dzieła, jak zbiory kazań jezuitów *Troiaki pokłon kaznodziejski* Jerzego Dembskiego (Sandomierz 1732)⁵³, *Kazania na niedziele całego roku* Bonawentury Gelarowskiego (Toruń 1727)⁵⁴ czy *Siedm kazań*

41 LNNB Oddział Książki Rzadkiej, II 104521.

42 Więcej o duchowości karmelitów w klasztorach bazylikańskich zob. I. Almes, *Carmelitana u bibliotekakh vasylianskykh monastyriiv Lvivskoi yeparkhii XVIII st.* [w:] *Sviata Tereza de Khesus i yii prysutnist v Ukraini. Do 500 richnytsi narodzhennia*, Lviv 2017 [w druku].

43 LNNB Oddział Książki Rzadkiej, II 75445.

44 Tamże, I 109054.

45 *Dictionnaire de Théologie Catholique*, red. A. Vacant, E. Mangenot, vol. 13, Paris 1936, s. 2572–2573; *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus, ou Notices bibliographiques*, réd. Augustin et Alois de Backer, vol. 3, Liège 1856, s. 656.

46 LNNB Oddział Książki Rzadkiej, I 109420.

47 J. Lauchert, hasło: *Wigandt Martin* [w:] „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 42, Leipzig 1897, s. 458.

48 Ya. Niedzviędz, *Znachennia shkilnoi rytoryky v Ukraini v pershii polovyni XVIII st.*, „Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk” 2005, o. 7, s. 13.

49 LNNB, Oddział Rękopisów, fond. 3, jedn. 174.

50 LNNB Oddział Książki Rzadkiej, I 94588.

51 Tamże, I 91056

52 BBW, A4, 15.

53 LNNB Oddział Książki Rzadkiej, IV 14592/t. 3.

54 Tamże, II 105552.

*pokutnych*⁵⁵ księdza Antonina, kapucyna, oraz inne – dominikanów, franciszkanów itd.

Studiowanie retoryki, teologii i filozofii wymagało znajomości języków – polskiego, łacińskiego i greckiego. Nie dziwi zatem, że w prywatnych księgozbiorach bazylianów znajdujemy gramatyki i słowniki, takie jak znany i popularny polsko-łacińsko-grecki słownik Grzegorza Knapskiego *Thesaurus Polono Latino Graecus*⁵⁶ czy należące do jednego ze studentów, mnicha o imieniu Gimnazy, wydanie na temat cech języka greckiego autorstwa niemieckiego jezuita Jacoba Gretsera *Rudimenta linguae Graecae* (Wilno 1604).

Analizę znaków własnościowych warto rozpatrywać jako jedno z istotnych podejść badawczych nie tylko w odniesieniu do historii książki, ale również studiów historycznych dotyczących np. kultury książki w środowisku zakonnym, w szczególności prywatnych bibliotek bazylianów. Wykorzystanie informacji uzyskanych na podstawie badań księgoznawczych w szerszym, kulturowo-historycznym kontekście pozwala uzupełnić wiadomości o kulturze książki bazylianów drugiej połowy XVIII w. Prywatne biblioteki bazylianów z najwyższym prawdopodobieństwem prezentują lektury zakonników, a znaki własnościowe z dużą pewnością potwierdzają zasób takich księgozbiorów. Z tego względu analiza znaków własnościowych jest istotna w kontekście badań, niezależnie od tego, że mają one charakter pomocniczy w porównaniu z takimi źródłami, jak spisy, katalogi czy inwentarze, które precyzyjniej opisują dane zbiory książkowe.

Zidentyfikowane znaki własnościowe 59 zakonników, którzy stanowili oczywiście tylko niewielką część mnichów⁵⁷, świadczą o rozpowszechnieniu wśród bazylianów drugiej połowy XVIII w. zwyczaju oznaczania własnych ksiąg zgodnie z „wzorcem zachodnim”, choć jeszcze w pierwszej połowie tego wieku nie było to tak powszechne⁵⁸ – dowodzi to, że mnisi bazylikańscy znali zachodnie praktyki książkowe. Wszystkie te oznaczenia są wyrazem posiadania przez zakonników prywatnej własności, pomimo iż było to sprzeczne z regułą zakonną⁵⁹. Wiadomo, że elita zakonna miała własny majątek ruchomy i nieruchomy, a książki stanowiły część świata materialnego zakonników⁶⁰. Mnisi zapisywali swoje nazwiska na książkach, aby potwierdzić, że należą do nich. Czasami oznaczali księgi formułą

55 ZNIO, XVIII-13893.

56 *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonica wieku XVII*, t. 3, oprac. W. Tyszkowski, Wrocław 1991, s. 122.

57 Beata Lorens podaje wykaz zakonników prowincji ruskiej zawierający 1743 nazwiska: B. Lorens, dz. cyt., s. 439-480.

58 Krótko o wprowadzeniu ekslibrisów na ziemiach ukraińskich pisał: I. Krypiakewych, *Ukrainskyi ekslibris XVIII st.*, „Ukrainska knyha” 1937, o. 1, s. 110-111.

59 Tamże, s. 133.

60 O „świecie materialnym” mnichów prawosławnych na ziemiach ukraińskich XVIII w. pisał: M. Yaremenko, „Materialnyi svit” rektora Akademii seredyiny XVIII st.: na prykladi arkhymandryta Sylvestra Liaskoronskoho, „Naukovi zapysky NaukMA” 2004, o. 35, s. 20-33; tegoż, *Nasolody osvichenykh v Ukraini XVIII stolittia (pro kulturu zhhyvannia tserkovnoiu elitoiu chiau, kavy ta vyna)*, „Kyivska Akademiia” 2012, o. 10, s. 117-184.

„usus liber”, co wskazuje na tymczasowość korzystania z woluminów klasztor-nych i nie jest argumentem pozwalającym na nazwanie księgozbiorów prywatnymi, przy czym, sądząc na podstawie odnalezionych znaków własnościowych, wpisy tego typu nie były rozpowszechnione wśród bazylianów. Występowanie na książkach kilku znaków własnościowych różnych mnichów lub kilku klasztorów oznacza, że książki często krążyły wśród mnichów albo od zakonnika przechodziły do księgozbioru monasteru czy monasterów. Biorąc pod uwagę, że częsta zmiana ośrodków monastycznych była wśród bazylianów XVIII w. praktyką rozpowszechnioną, może to być jednym z argumentów na korzyść tezy o istnieniu podręcznych (przenośnych) bibliotek mnichów, które były przewożone podczas zmiany miejsca pobytu zakonnika. Takie zbiory ksiąg zakonników wolno nazwać prywatnymi, mimo iż określenie to jest sprzeczne z regułą i konstytucjami zakonnymi.

Aneks⁶¹

Znaki własnościowe bazylianów prowincji ruskiej drugiej połowy XVIII w.⁶²

NAZWISKO	ZNAK WŁASNOŚCIOWY	ŹRÓDŁO
1. Bereżyński Laurenty	Ex libris Patris Laurentii Bere- żyński Ords. s.B.M. missiona[r]z	LNNB, MB ⁶³ -71, 583
	Ex Libris Pris Laurentii Berezynski	LNNB, III 15755, IV
	Ord. s.B.M. Missionar.	82786/1-4
	Ex Libris Laurentii Berezynski	LNNB, I 101501
	Ord. s.B.M. Missionarii	
2. Białogórski Spirydion	Liber Patris Spiridionis Białogurski Ois SBM	LNNB, MB-48
3. Biliński Hieroteusz	Ex libris P. Jerothei Bilinski OSBM	LNNB, MB-484
4. Boszkowski Jozafat	Pris Josaphat Boszkowski O.S.B.M.	LNNB, I 21801
5. Chmielnicki Jerzy (Georgii)	E[x] libris P. Georgii Chmielnicki Or. s.B.M.	LNNB, MB-750

61 Dziękuję dr Irynie Kachur za pomoc w odnalezieniu znaków własnościowych bazylianów w Oddziale Książki Rzadkiej Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki im. W. Stefanyka NAN Ukrainy.

62 Alfabetyczny aneks zawiera wszystkie opcje znaków własnościowych zakonnika odnalezione w źródłach. Wyjaśnienia przynależności zakonników do monasterów prowincji ruskiej drugiej połowy XVIII w. dokonano na podstawie informacji o bazylianach zawartych w trzech tomach katalogu zakonników prowincji ruskiej, które ułożył Anastazy Piotrowski (LNNB, Oddział Rękopisów, fond. 3, jedn. 435, 436, 614), oraz na podstawie katalogu podanego w monografii Beaty Lorens: B. Lorens, dz. cyt., s. 439-480.

63 MB – skrócona nazwa fondu 3 „monastery bazylikańskie” w Oddziale Rękopisów LNNBU.

6. Cholewczyński
Benedykt	Ex libris P. Benedicti Cholewczynski
Ex libris P. Benedicti Cholewicyński
Ord S. Ba.	LNNB, MB-519, 678
LNNB, MB-677
7. Cymborski Sosypater	Ex libris Pris Sosypatri Cym[bo]
rski OSBM
Ex libris Rđi. Ptris Sosypatri Cy[m]
borski O.S.B. Magni Año Dñi
1753tio D 31 Augu. vs	BBW, J10, 3
8. Dubaczewski Innocenty	Ex libris Innocenty Duboczewski
Or. DBM	NML, stl ⁶⁴ -197
9. Dubnicki Auksenty	Ex libris Indigni Jeromonachi R.
Patris Auxentii Dubnicki O.S.B.M.	ZNI0, XVIII-13893
10. Duszyński Teofan	Hic liber [...] Theophanis Duszynski
scito
R. [...] Prís T. Duszynski Or. SBM	ZNI0, XVIII-1512
11. Filipowicz Ignacy	Ex libris Ign. Filipowicz O.SBM.
Ex libris Ignatij Filipowicz
O.S.B.M.
Ex libris Ignatii Filipowicz OSBM
Prov[inci]ae Polonae
Ex libris P. Ignatii Filipowicz
O.S.B.M.
Ex libris R. Ignatii Filipowicz Ord.
S. Basilii M.
Rndi Pris Filipowicz
Bibliothecae Ignatii Filipowicz
Hieromonachi indigni	NML, stl-1212
LNNB, I 25737,
I 94588
LNNB, I 86677
LNNB, MB-591
LNNB, I 92108
LNNB, IV 26190
LNNB, II 105317
12. Firlikowski Hieronim	Ex libris R.P. Hieronymi Firlikowski
Ords. D.B.M.	ZNI0, XVII-19252 ⁶⁵
13. Haliczkowicz Ambroży	Ex libris Ambrosii Haliczkowicz
OSBM	LNNB, II 104916

⁶⁴ Stl – skrót od Сдл (ukr.) „стародрук латинський” (starodruk łaciński).

⁶⁵ *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonica wieku XVII*, t. 4, oprac. W. Tyszkowski, Wrocław 1994, s. 62.

14. Hankiewicz Hipolit	Hippolyti Hankiewicz OSBM	ZNiO, XVII-4965 ⁶⁶
15. Ilaszewicz Justyn	Justini Ilaszewicz OSBM	LNNB, II 105193
16. Jagielnicki January	Ex libris X. Januarii Jagielnicki OSBM Ex libris P. Januarii Jagielnicki O.S. Basilii Magni	NBU IR, f. 1, spr. 4536 NBU IR, f. 1, spr. 4539
17. Jamiołkowski Izydor	Usus P. Jsedori Jamiołkowski O.S.B.M. Usûs Prš. Isidori Jamiołkowski O.S.B.M.	LNNB, I 109420 BBW, J9, 14
18. Janczewski Domecjan	Ex libris Rndi Fratris Dometiani Janczewski	NBU IR, f. 303, spr. 134
19. Jurkiewicz Sebastian	Ex libris Sebastiani Jurkiewicz OSBM	APOT, 11731
20. Kalimowski Hieronim	Ex libris Hieronimi Kalimowski O.S.B.M. Ex libris ad usum Hieronymi Kali- mowski OSBM	LNNB, I 94178 BBW, ABW Cyr - D1, O7; D1, O8; D1, ⁶⁷
21. Koblański Sallusty	Ex lib. Sallustij Koblanski Ord. SBM P. Sallustij Koblanski OSBM	LNNB, I 56889, II 15884 LNNB, II 80406
22. Kopysteński Badem	Ex parva supellectili librorum Va- dimi Kopystenski O.S.B.M.	LNNB, I 47615
23. Kossiewicz Augustyn	Fris Augustini Kossiewicz Or. S. Basilii Magni	LNNB, I 79191/2np
24. Kozicki Gabriel	Ex libris Pris Gabrielis Kozicki Ord S.B.M.	LNNB, MB-351

66 Tamże, t. 3, Wrocław 1993, s. 122.

67 *Katalog druków cyrylicznych XVI–XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie*, oprac. R. Lepak, Warszawa 2013, s. 118–119.

25. Krzyżanowski Ampliat	Ex libris P. Ampliati Krzyżanowski OSBM	LNNB, I 101386 LMHR, 1710 NBU OS, In 3360/1 ⁶⁸
26. Krzyżanowski Innocenty	Ex libris P. Innocen. Krzyżanowski OSBM	LNNB, I 78505, I 102112/2np./k.2
27. Lesiewicz [Gedeon] ⁶⁹	Ex libris ARP Lesiewicz OSBM	LNNB, MB-510
28. Łaszczewski Sylwester	Ex libris R.P. Sylvestri Łaszczewski O.S. Basilij M. Ex Manuscriptis RP Sylwestri Łaszczewski O.S. Basilij M.	LNNB, I 101446NBU IR, f. 1, spr. 4500, 4501 LNNB, MB-582, 739
29. Łoziński Jozafat	Post Fata Pris Josaphat Łozinski OSBM	LNNB, IV 368
30. Mańkowski Pafnucy	Ex Cathalogo librorum P. Mankowski Ex Cathalogo librorum Paphnutij Mankowski Ord. DBM AO 1725	ZNIO, XVIII-31193adl.
31. Michalski Atanazy	Usûs Pris Athanasii Michalski Monachi Basiliani	ZNIO, XVIII-2760
32. Michalski Doroteusz	Ex libris P. Dorothaei Michalski O.S.B.M.	LNNB, I 86680
33. Morgulec Józef	Ex libris P. Josephi Morgulec Pris Josephi Morgulec	BUW, 17.20.4.13/1 NBU IR, f. 303, spr. 134
34. Mulkowski Jonasz	Ex libris Jonae Molkowski Ord. S.B. M̄gni	NBU IR, f. 1, spr. 4528
35. Nereziusz Hieronim	[Ex] libris P. Hieronymi Nereziusz OSBasilij M:	LNNB, MB-534 BBW, A4, 15

⁶⁸ Yu. Rudakova, *Starodruky z astronomichnoi tematyky, nadrukovani latynskym shryftom u XV-XVII st., u fondakh viddilu starodrukiv ta ridkisykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho* [w:] *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*, red. O. Petruka, Lviv 2014, s. 717.

⁶⁹ Nie wiadomo, o którego zakonnika chodzi [Lesiewicz Błażej, Lesiewicz Gedeon, Lesiewicz Genady, Lesiewicz Pafnucy, Lesiewicz (Lisiewicz) Paizjusz], zob. B. Lorens, dz. cyt., s. 458-459.

	Ex libris P. Hieronymi Nereziusz
O.D.BM: Rectoris [...] Buczacen-
s[is] [...]	LNNB, IV 120542/
k.1-3
LMAVB, L-17/215 ⁷⁰
LNNB, IV 50473
	Ex libris P. Hieronymi Nereziusz
ODBM rectoris protunc Buczacens[is]
Ex libris R[everen]di Patris Hie[ro]
nimi Nereziusz Ord[i]nis Divi
Basilij Magni
Ex libris Patris Hieronymi Nere-
ziusz ODBM
Rmo P. Joanni Hieronymo Ne-
reziusz OSBM Rectori Collegii
Buczacens[is]	
36. Ochocki Jozafat	Ex libris Josaphat Ochocki OSBM	LNNB, I 54541
37. Opuski Sofroniusz	Ex libris P.S. Opuski O.S.B.M.
Ex lib. P.S. Opuski O.S.B.M.
Usus P. Sophron. Opuski Ord.
S.B.M.
P.S. Opuski O.S.B.M.	LNNB, I 79191/2np.,
I 109170
LNNB, III 84186
LNNB, I 92108,
I 94669, II 70017
38. Paślawski Gerwazy	Ex libris P. Gervasij Paślawski	ZNiO, XVIII-8769
39. Patyński Innocenty	Ex libris R. Patris Innocentis
Patynski OSB Magni	LNNB, IV 14592/t. 3
40. Pawłowicz Tryfon	Ex libris Tryphonis Pawłowicz
O.S.B.M.	LNNB, I 92911
41. Piotrowski Anastazy	Ex libris Anastasij Piotrowski ord.
S.B.M.
Ex libris Patris Anastasij Piotrow-
ski Ord. S.B.M.
Ex libris P. Ath. Piotrowski O.D.B.M.
Ex libris O: Piotruszewski mp	LNNB, MB-64
LNNB, II 75445,
MB-347
LMAVB, L-17/272 ⁷¹
ZNiO, XVII-5525-III
42. Piotruszewski Onufry	Ex libris P. Josaphat Potelicki OSBM	LNNB, III 84555/2, IV

70 XVI-XVII a. lituanika, s. 223.

71 Tamże, s. 297.

43. Potelicki Jozafat	Ex libris Josaphat Potelicki OSBM	14592, t. 2.; BRAN, nr 50 ⁷² LNNB, I 109031
44. Powszyński Leon	Ex libris P. Leonis Powszyński O.S.B.M.	LNNB, II 104521/1
45. Rydoszewski Ambroży	P. Ambrosij Rydoszewski OSBM	BBW, J10, 13
46. Sabatowicz Daniel	Ex libris Danielis Sabatowicz O.S.B.M. Ex libris Danielis Sabatowicz	LNNB, MB-527 BN LUN ⁷³
47. Samborski Auksenty	Ex libris P. Aksentij Samborski Ord. S.B.M. mp	LNNB, IV 81246/3np.
48. Sieprawski Hieronim	Ex libris Hieronimi Sieprawski Or. S.B.M. mp.	LNNB, IV 21053
49. Skolski Benedykt	P. Benedicti Skolski OSBM	ZNiO, XVIII-1611
50. Skotyński Józef	De nro librorum P. Josephi Skotyń- ski O.S.B.M.	ZNiO, XVIII-3945
51. Sławiński Augustyn ⁷⁴	Usus Augustini Sławinski indigni Hieromonachi ab Anno 1783 mense maji Usus Augustini Sławinski Hieromo- nachi ab Anno 1785to Die 27 maji	LNNB, II 95709 LNNB, I 92856
52. Sulżyński Łukasz	P. Lucæ Sulżyński O.S.B.M.	BUW, 12.4.6.31/1

⁷² Kataloh Pochaevskykh zdanyi (Byblyoteka RAN. Sankt-Peterburh) [dostęp: 12.11.2011]. Dostępny w World Wide Web: http://www.rasl.ru/e_editions/Heritage/Lavra.pdf; http://www.rasl.ru/e_resours/Lavra_pochaev/ukaz/fall.html

⁷³ Zob. rękopis A. Jędrzejowska, *Zbiór zapisów proveniencyjnych: Z materiałów Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego*, 1920–1938, k. 236, nr 1179: „Sobieszczański Alexandr. Apostoł pinski to jest życie y śmierć. Sandomierz, 1745. Na Wyklejce: Ex libris Danielis Sabatowicz”, Biblioteka Naukowa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki, Oddział Rękopiśmiennych, Starodrucznych i Rzadkich Ksiąg im. F. Maksymenki (Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П. Максименка), 3453 II.

⁷⁴ Więcej o Augustynie Sławińskim zob. M. Piłypczak-Majerowicz, hasło: *Augustyn Sławiński* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa 1999, s. 606–607.

53. Suszczyński Gimnazy	Ex libris P. [...] Suszczyński OSBM Liber Reverendi Patri Gymnassi Suszczyński OSBM	LNNB, II 112097
54. Tarczanowski Józef	Ex libris P. Josephi Tarczanowski	BBW, J5, 11
55. Teodorowicz Innocenty	Ex libris Ptris Innocentij Tedoro- wicz OSBM	LNNB, II 105681
56. Turzański Ambroży	Ex libris Ambrosij Turzanski Abba- tis Unioviensis	LNNB, IV 14305
57. Wasiutyński Teofil	Ex libris R.P.T. Wasiutynski OSBM	BBW, A4, 9
58. Wojciechowski Stachys	Ex libris RP: Stachij Woycechowski Or: DB Magni	ZNIO, XVIII-2088
59. Zieleniecki Nikander	Ex libris P. [...] Zielienecki OSBM	LNNB, I 109054

(z ukraińskiego przetłumaczyła Dorota Rzemieniecka)

Spis skrótów

- APOT Archiwum Państwowe obwodu Tarnopolskiego, biblioteka (Державний архів Тернопільської області, бібліотека)
- BBW Biblioteka klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie
- BN LUN Biblioteka Naukowa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki (Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка)
- BRAN Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu (Библиотека Российской Академии наук в Санкт-Петербурге)
- BUW Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
- LMAVB Litewska Państwowa Biblioteka im. E. i E. Wróblewskich w Wilnie (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)
- LMHR Lwowskie Muzeum Historii Religii (Львівський музей історії релігії)
- LNNB Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Oddział Rękopisów, Oddział Starych Druków (Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника NAN України, відділ рукописів, відділ стародруків)
- NBU IR Narodowa Biblioteka Ukrainy im. W. Wernadskiego NAN Ukrainy, Instytut Rękopisu (Національна бібліотека України ім. В. Вернадського NAN України, Інститут рукопису)

NBU OS Narodowa Biblioteka Ukrainy im. W. Wernadskiego, Oddział Staro-
drukarstwa i Rzadkich Wydawnictw (Національна бібліотека України
ім. В. Вернадського НАН України, відділ стародруків і рідкісних видань)
NML Narodowe Muzeum we Lwowie im. Andrzeja Szeptyckiego
(Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького)
Znio Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Abstract

Almost every Basilian monastery of the early modern period had its own library. Additionally, some priests had books among their possessions, although a rule forbade owning private items. This is confirmed by the bookplates containing information on the owners of the books. Monks' private collections are the most credible representation of priests' reading, especially among an order's elite. Research conducted in the libraries of Ukraine (Lviv, Kiev and Ternopil) and Poland (Warsaw, Wrocław) discovered over 59 Basilian bookplates, which confirmed that "western practices" of the books marking were accepted by Basilians in the second half of the 18th Century. These were analysed as one of the important sources of knowledge about the history of monks' private collections, and of book history on the Ukrainian lands of the early modern period.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- Archiwum Państwowe obwodu Tarnopolskiego (Державний архів Тернопільської області), fond 258, dział 3, rps 1254.
- Biblioteka Naukowa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki, Oddział Rękopiśmiennych, Starodručných i Rzadkich Ksiąg im. F. Maksymenki (Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П. Максименка), 3453 II.
- Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів), fond 684, opis 1, sprawa 2184, 2186, 2234, 2239, 2521.
- Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, oddział rękopisów (Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України, відділ рукописів), fond 3, jedn. 49, 62, 64, 68, 73, 129, 145, 174, 209, 232, 243, 256, 310, 328, 351, 435, 436, 527, 591, 614, 1363.

OPRACOWANIA

- Almes I., *Kolo chytannia chentsiv Lvivskoi yeparkhii druhoi polovyny XVIII st.: biblioteki vasylianskykh ieromonakhiv Yustyna Illiashevycha ta Yosafata Lozinskoho*, „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatychni tekhnolohii” 2016, o. 11, s. 14–37.
- Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus, ou Notices bibliographiques*, par les Augustin et Alois de Backer, vol. 1, Liège 1853.
- Bieńkowski L., *Kultura intelektualna w kręgu Kościoła Wschodniego w XVII i XVIII w.* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6: *Między Wschodem i Zachodem*, cz. 1: *Kultura umysłowa*, Warszawa 1989, s. 107–126.
- Burke P., *Spoleczna historia wiedzy*, tłum. A. Kunicka, Warszawa 2016.
- Chartier R., *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, Stanford 1994.
- Darnton R., *First Steps Towards a History of Reading*, „Australian Journal of French” 1986, vol. 18, No 1, s. 5–30.
- , *Istoriia chytannia* [w:] *Novi pidkhody do istoriopysannia*, red. P. Berka, Kyiv 2010, s. 187–219.
- Dictionnaire de Theologie Catholique*, vol. 13, éd. A. Vacant, E. Mangenot, Paris 1936.
- Dziuba O., *Pryvatni biblioteki Ukrainy XVIII st.: vlasnyky ta repertuar zibran* [w:] *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi (z naidavnishykh chasiv do XVIII st.)*, o. 2, Kyiv 2002, s. 292–302.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław 1971.
- Herasym I., *Istoryko-bohoslovski doslidzhennia Chynu Sviatoho Vasylia Velykoho (XVII–XX st.)* [w:] *Istoriia religii v Ukraini*, o. 4: *Katolytyzm*, Kyiv 2001, s. 568–580.
- Isaievych Ya., *Do kharakterystyky kultury doby baroko: vasylianski osvichni osередky*,

- „Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist” 2004, o. 12, s. 196–206.
- , *Z istorii vykladannia filosofii na Ukraini (XVI–XVIII st.)* [w:] *Vid Vyshenskoho do Skovorody: Z istorii filosofskoi dumky na Ukraini – XVIII st.*, red. V.M. Nychyk, Kyiv 1972, s. 24–35.
- Jeffrey D.L., *People of the Book. Christian Identity and Literary Culture*, Cambridge 1996.
- Katalog druków cyrylicznych XVI–XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie*, oprac. R. Lepak, Warszawa 2013.
- Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, t. 4, oprac. W. Tyszkowski, Wrocław 1994.
- Kataloh Pochaevskykh zdanyi* (Byblyoteka RAN. Sankt-Peterburh) [on-line]. Dostępny w World Wide Web: http://www.rasl.ru/e_editions/Heritage/Lavra.pdf; http://www.rasl.ru/e_resours/Lavra_pochaev/ukaz/rall.html
- Krypiakievych I., *Ukrainskyi ekslibris XVIII st.*, „Ukrainska knyha” 1937, o. 1, s. 110–111.
- Lauchert J., hasło: *Wigandt Martin* [w:] „Allgemeine Deutsche Biographie”, Bd. 42, Leipzig 1897, s. 458 [on-line]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd139105999.html?anchor=adb>.
- Lorens B., *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.
- Niedziedz Ya., *Znachennia shkilnoi rytoryky v Ukraini v pershii polovyni XVIII st.*, „Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk” 2005, o. 7, s. 13–22.
- Paszkiwicz U., *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, t. 1–2, Warszawa 2015.
- Pidlypczak-Majerowicz M., *Badania proveniencyjne w bibliotekach kościelnych*, „Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2014, nr 1 (38), s. 3–14.
- , *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa 1986.
- , *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1996.
- , hasło: *Augustyn Sławiński* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa 1999, s. 606–607.
- Rietbergen P., *The Monastery as a „Locus Eruditionis”, ok. 1500–ok. 1800*, [w:] *Orbis doctus, 1500–1850: perspectieven op de geleerde wereld van Europa: plaatsen en personen. Opstellen aangeboden aan professor dr. J.A.H. Bots*, ed. Gemert G. van, F. Korsten, P. Rietbergen, Amsterdam 2005, s. 1–27.
- Rudakova Yu., *Starodruky z astronomichnoi tematyky, nadrukovani latynskym shryftom u XV–XVII st., u fondakh viddilu starodrukiv ta ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*, [w:] *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*, red. O. Petruk, Lviv 2014, s. 689–721.
- Shartie R., *Mynule v teperishnomu. Istoriia, literatura, pamiat*, „Yevropeiskyi svit” 2012, № 3, s. 5–22.
- Shmanko T., *Latynizatsiia ta oktsydentalizatsiia: proiavy i naslidky* [w:] *Beresteiska uniiia (1596) v istorii ta istoriohrafii: sproba pidsumku. Materialy mizhnarodnoho naukovooho dialohu pro Beresteisku uniiu fundatsii PRO ORIENTE* (tretia zustrich: Lviv,

- 21–23 serpnia 2006 r.) ta Mizhnarodnoho naukovooho sympoziumu Instytutu istorii Tserkvy Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu „Beresteiska tserkovna unii: perspektyvy naukovooho konsensusu v konteksti natsionalno-konfesiinoho dyskursu” (Lviv, 24–27 serpnia 2006 r.), red. Y. Marte, O. Turiia, Lviv 2008, s. 340–352.
- XVI–XVII a. lituanika. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Katalogas, sudarė D. Narbutienė, V. Radvilienė, D. Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius 2007.
- Yaremko M., *Kyivske chernetstvo XVIII st.*, Kyiv 2007.
- , *Kyivski monastyrski ta pryvatni chernechi biblioteky XVIII stolittia i „literaturni upodobannia” monashstva*, „Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk” 2004, o. 8/9, s. 346–365.
- , „Materialnyi sviť” rektora Akademii seredyny XVIII st.: na prykladi arkhymandryta Sylvestra Liaskoronskoho, „Naukovi zapysky NUKMA” 2004, o. 35, s. 20–33.
- , *Nastoiateli kyivskykh cholovichykh monastyriv u XVIII stolitti [w:] Kovchek. Naukovi zbirnyk iz tserkovnoi istorii, cz. 3*, Lviv 2001, s. 269–272.
- Zlenko P., *Ukrainski pryvatni biblioteky*, „Ukrainska knyha” 1937, o. 1, s. 52–56, 80–84, 105–110, 137–141.